

**НАУКОВІ ЗАПИСКИ
НАЦІОНАЛЬНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ
«ОСТРОЗЬКА АКАДЕМІЯ»**

Серія «Філологічна»

Збірник наукових праць

Випуск 49

Острог
Видавництво Національного університету «Острозька академія»
2014

УДК 81. 161. 2+
81. 111
ББК: 81. 2 Укр. +
81. 2 Англ.
Н 34

*Рекомендовано до друку вченою радою
Національного університету «Острозька академія»
(протокол № 2 від 25 вересня 2014 року)*

*Збірник затверджено постановою президії ВАК України
від 22 квітня 2011 року № 1-05/4*

Редакційна колегія:

Архангельська А. М., доктор філологічних наук, професор;
Білоус П. В., доктор філологічних наук, професор;
Вокальчук Г. М., доктор філологічних наук, доцент;
Пасічник І. Д., доктор психологічних наук, професор;
Поліщук Я. О., доктор філологічних наук, професор;
Тищенко О. В., доктор філологічних наук, професор;
Хом'як І. М., доктор педагогічних наук, професор, академік АН ВШ України;
Яворська Г. М., доктор філологічних наук, професор.

Н 34

Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна»: збірник наукових праць / укладачі : І. В. Ковальчук, С. В. Новоселецька. – Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2014. – Вип. 49. – 338 с.

У збірнику містяться статті, присвячені проблемам сучасного мовознавства та порівняльного літературознавства, а також методиці навчання іноземних мов. Збірник рекомендовано науковцям, викладачам, студентам-філологам і всім, хто цікавиться філологічною наукою.

УДК 81. 161. 2+
81. 111
ББК: 81. 2 Укр. +
81. 2 Англ.

Адреса редколегії:

*35800, Україна, Рівненська обл., м. Острог, вул. Семінарська, 2,
Національний університет «Острозька академія»,
факультет романо-германських мов*

© Видавництво Національного університету
«Острозька академія», 2014

О. І. Мізіна,

Полтавський національний технічний університет імені Юрія Кондратюка, м. Полтава

СКЛАДНОНУЛЬСУФІКСАЛЬНІ АД'ЕКТИВНІ ДЕРИВАТИ З ПЕРШИМ ЧИСЛІВНИКОВИМ ТА ДРУГИМ ІМЕННИКОВИМ КОМПОНЕНТОМ З СЕМОЮ «ЗВУК»

Стаття містить аналіз дериваційних, структурно-семантичних і функціональних можливостей узуальних ад'єктивних композитів та індивідуально-авторських прикметникових новотворів з матеріально не вираженим суфіксом з першим числівниковим та другим іменниковим компонентом, що вказують на звучання та звукову наповнюваність. З'ясовано їх місце, роль та сфери функціонування в сучасній українській мові.

Ключові слова: нульовий суфікс, формант, нульсуфіксальний спосіб словотвору, узуальний дериват, ІАН (індивідуально-авторський новотвір), ад'єктивний складнонульсуфіксальний композит, мотивований, напівмотивований, немотивований дериват.

Статья содержит анализ деривационных, структурно-семантических и функциональных возможностей узуальных адъективных композитов и индивидуально-авторских прикметниковых новообразований с материально не выраженным суффиксом с первым числовым и вторым именным компонентом, указывающие на звучание и звуковую наполненность. Выяснены их место, роль и сферы функционирования в современном украинском языке.

Ключевые слова: нулевой суффикс, формант, нульсуффиксальный способ словообразования, узуальный дериват, ИАН (индивидуально-авторский неологизм), адъективный сложнонульсуффиксальный композит, мотивированный, полумотивированный, немотивированный дериват.

In this article there have been outlined derivational, structural-semantic and functional possibilities of usual adjectival composites and individual authorial adjectival neologisms with no materially expressed suffix, that have the first numeral and second substantive component, which indicate the sound and sound content. There have also been discovered their place, role and scope of functioning in the modern Ukrainian language.

Key words: zero suffix, formant, method of derivation with zero suffix, usual derivative, IAN (individual authorial neologism), adjectival complex composite with zero suffix, motivated, half-motivated, non-motivated derivative.

У сучасній морфології та словотворі широко висвітлена сутність термінів «нульова морфема» («нуль-морфема»), «морфемний нуль»), «нульовий формант», «нульовий афікс» тощо. Лінгвісти на всіх мовних рівнях відзначають існування поняття нуля як необхідного чинника організації системних відношень у мові, однак умовність цього терміна очевидна. Г. Циганенко зазначає, що морфема загалом не може бути нульовою, оскільки «матеріальне й ідеальне в морфемі (як і в слові) утворюють діалектичну єдність». Більш адекватними сутності цього поняття вона вважає назви на зразок «нульовий показник морфемі», «морфема з нульовим звучанням», «морфема (афікс) з нульовою формою вираження» та ін. Існуюче в лінгвістиці поняття «нульове закінчення» треба пояснювати як закінчення, не виражене звуком (не позначене буквою) [12]. Однак вимога компактності, стислості як важливої ознаки терміна робить можливим використання терміна «нульовий суфікс», «нульсуфіксальний дериват», «складнонульсуфіксальний дериват», «нульсуфіксальний спосіб словотвору», «складнонульсуфіксальний спосіб словотвору» та ін.

Нульовий суфікс прикметника – історично обґрунтована морфема, що здавна вважається повноправним компонентом українського морфемікону. Разом із закінченням він є важливою складовою частиною словотвірних формантів сучасної української мови, які утворюють розгалужену систему словотвірних типів. Складнонульсуфіксальні ад'єктиви утворюються шляхом основоскладання, обтяженим суфіксацією (формант – порядок слідування основ, єдиний наголос, інтерфікс (або без нього), нульовий суфікс, закінчення).

Серед структурно-семантичних типів композитів з матеріально не вираженим суфіксом досить продуктивним як в узусі, так і серед ІАН є утворення з першим числівниковим та другим іменниковим компонентом в яких вказується на звучання та звукову наповнюваність.

За значенням постпозиційного компонента досліджувані складнонульсуфіксальні ад'єктивні деривати поділяємо на дві групи: 1) із другим соматичним компонентом (*вуста, горло, рот, язик* та ін.); 2) із другим несоматичним компонентом (*голос, грім звук, стук* та ін.). Іменникові основи *-голосий -громий -звукий, -зукий, -спуккий*, що вказують на звучання та звукову наповнюваність, мають в основі назву несоматичного поняття, яке, як видається, за значенням вони синонімічні до основ *-устий* та *-язикий*, в яких актуалізується сема «джерело звуку», тому відносимо всі композити з семою «звук» до однієї лексико-семантичної групи (ЛСГ).

Дотепер ад'єктивні композити з матеріально не вираженим формантом зокрема і деривати досліджуваного словотвірного типу, утворені за структурою «Ч + І + нульовий суфікс + закінчення *-ий*» взагалі, не були предметом спеціального дослідження, чим і зумовлена актуальність обраної теми.

Матеріалом для дослідження послужила картотека, укладена шляхом суцільної вибірки зі Словника української мови (СУМ) [10] (узуальні одиниці), словників інновацій [2; 4; 7; 8; 11] (компаративні новотвори).

Мета статті – виявити активність вживання складнонульсуфіксальних ад'єктивних дериватів з першим числівниковим та другим іменниковим компонентом з семою «звук», специфіку їх функціонування у мові, дериваційні, структурно-семантичні та функціональні можливості.

Ступінь вивченості проблеми. Композитні деривати з першою числівниковою основою вже були предметом вивчення в роботах українських дослідників, зокрема З. Олійник [6] та О. Селіванова [9] вивчали їх у співставленні з моделями російської мови, С. Бронікова складні слова з першою числівниковою основою розглядала у функціонально-семантичному полі квантитативності [1]. Ці деривати посідають вагоме місце серед

досліджуваних складнонультсуфіксальних ад'єктивних дериватів із огляду на їх численність. Аналізуючи такі слова в загальному масиві композитів, більшість мовознавців називає їх дериватами, що утворилися шляхом композиції основ без участі афіксів (Г. Вокальчук, Н. Гаврилук, О. Жижом, О. Рудь та ін.). Отже, з огляду на формант, до складу якого входить нульовий суфікс, ці композити не вивчалися.

Виклад основного матеріалу. Застосування методу перифраз при дослідженні дериваційно-номінативних процесів в ад'єктивних складнонультсуфіксальних утвореннях дало змогу встановити синтаксичні кореляти, що визначають формальну похідність, та з'ясувати семантичну похідність, а також встановити відношення між твірними та похідним словом, між формантом та твірною основою, зокрема виділити **мотивовані, напівмотивовані та немотивовані** деривати (за методикою Н. Клименко) [5, с. 51–52]. До **мотивованих** відносимо слова, що вільно перифразуються в речення, виникають як сума значень компонентів, поєднаних у слові за певною словотвірною моделлю, схемою (*одноголосий, двоголосий, чотириголосий* – це «той, який виконується одним, двома, чотирма голосами»); до **напівмотивованих** – ті, для перифразування яких потрібні додаткові слова, що не фіксуються в основі деривата, наприклад: *стоголосий, тисячоголосий, мільйонноголосий, багатоголосий*. До них можна застосувати перифрази «з великою кількістю звуків, голосів» [10, Т. 9, с. 725]; до **немотивованих** відносяться лексеми, для перифразування яких необхідні слова, що не фіксуються в основі деривата, напр., *вужьколюбий* не просто «той, хто має вужький лоб», а «той, хто не може піднятися вище своїх особистих або класових інтересів; обмежений», але серед досліджуваних складнонультсуфіксальних ад'єктивних дериватів **немотивованих** композитів не виявлено.

Найбільшу підгрупу композитів з матеріально не вираженим афіксом, які вказують на звучання та звукову наповнюваність, складають **мотивовані** моносемантичні деривати з постпозиційною основою *-голосий*, у яких формальна і семантична похідність збігаються: *одноголосий, двоголосий, чотириголосий*: *Якщо раніше переважав одноголосий і двоголосий спів, то нині з'явилися акапельні чотириголосі* (з журналу) [10, Т. 5, с. 633].

Н. Клименко зазначає, що композит *одноголосий* зрідка виступає не тільки у функції антоніма до двоосновного деривата *багатоголосий*, що виражає неозначену кількість, а й як антонім до прикметника *різноголосий*, що описує якісну своєрідність голосів, а прикметники з основою *різно-* корелюють з композитами, де є елемент *одно-* у значенні «той самий, однаковий», яке вони заперечують, висуваючи на перший план якісну і кількісну неоднаковість предметів [5, с. 211].

Мотивовані нультсуфіксальні композити, що вказують на ознаку за віднесенням до звучання, звукової наповнюваності з постпозиційною основою *-голосий* вживаються в музичній термінології: *одноголосий вокал, двоголосий спів, різновид багатоголосого (найчастіше чотириголосого) хорового виконання, різноголосий хор*.

До **напівмотивованих** відносимо композити, де поєднані числівникові основи *сто-, тисячо-, мільйонно-, багато-* з несоматичним компонентом. В індивідуально-авторському словотворі найбільш поширеними є складові *сто-, багато-, мільйонно-, тисячо-*, це пов'язано не з конкретним означуванням числа, а з їх метафоризацією, переносним їх вживанням у значенні необмежено великої кількості. Ці композити полісемантичні: 1) «той, що складається із ста або багатьох голосів, утворений багатьма голосами, звуками»: *стоголосий пташиний хор, стоголосий щибет, багатоголосий гомін*; 2) «той, що виконується багатьма голосами»: *стоголоса, тисячоголоса пісня, стоголосий, багатоголосий спів*; 3) «той, що здатний утворювати цілу гаму звуків»: *стоголоса кобза, стоголосі сурми, стоголоса луна*; 4) «сповнений багатьма голосами, звуками»: *стозвука весна, тисячоголосий ліс, стозвукий салют, стоголоса осінь*; 5) «галасливий, гомінкий»: *стоголосий гомін, гамір, стоголосе птаство, стоголосий натовп, стоголоса родина*; 6) «той, що поширюється багатьма людьми (про чутки, плітки та ін.)»: *стоголоса звістка* [10, Т. 1, с. 80], [10, Т. 9, с. 724]. Усі шість ЛСВ синонімічні між собою, оскільки семантика точної кількості згасає, натомість актуалізуються семи невизначено великої кількості чи потужності.

Найчастіше узуальні складнонультсуфіксальні ад'єктиви, що виражають неозначено велику кількість голосів та звуків, уступають у дистрибуцію з іменниками, що також мають сему «звук» (*спів, хор, пісня, щибет, гомін, весна* тощо), і можуть слугувати засобом вираження позитивного ставлення автора до зображуваних явищ чи мають нейтральну оцінність: *Вітаю день осіннього приносу, Як оберну я в пісню стоголосу Свою – до краплі – силу молоду!* (Д. Павличко) [8, с. 147–148]; *Раптом коло самого села луною вдарила в усі кутки багатоголоса, урочиста, хвилююча пісня* (С. Васильченко) [10, Т. 1, с. 80]. У дистрибуції з іменниками *гамір, крик, стогін, юрба* тощо складнонультсуфіксальний ад'єктивний дериват із другою іменниковою основою *-голосий* набуває негативної оцінності: *Світить вогнем Хрещатик, прапор в вітрах полоще, Юрб стоголосих гамір глушить кленова тиша* (А. Малишко) [8, с. 247–248].

На звучання та звукову наповнюваність вказують узуальні складнонультсуфіксальні ад'єктивні деривати із другою іменниковою основою, що містить сему «соматичне поняття» *-устий (стоустий, тисячоустий), -язикий. (стоязиковий, многоязиковий)*: До композитів з іменниковою основою *-устий* можна застосувати перифрази «який поширюється великою кількістю людей» або «утворений великою кількістю уст»: *стоустий крик* (В. Стус) [2, с. 434.], *стоустий прокльон* (М. Рильський) [8, с. 169]; *тисячоустий гамір* (П. Тичина) [10, Т. 10, с. 127], У синонімічні відношення з цими композитами вступає узуальний складнонультсуфіксальний ад'єктивний дериват *стоязиковий* у значенні «утворений багатьма голосами, звуками (про галас, гомін та ін.)» [10, Т. 9, с. 741]: *Природи гомін стоязиковий Заполонив поля, гаї...* (П. Дорошко) [2, с. 431] та індивідуально-авторський складнонультсуфіксальний ад'єктивний дериват *многоязиковий* у тому самому значенні: *Де ніч бредє собі до старості Крізь шум юрби многоязикової, Де ходять хлопці окуляристі, Пізнавши мудрості великої* (А. Малишко) [4, с. 81].

Узуальний складнонультсуфіксальний ад'єктивний дериват *стоязиковий* та індивідуально-авторський складнонультсуфіксальний ад'єктивний дериват *многоязиковий* можуть уживатися в значенні – «різномовний»:

В гомінливий, стоязкий порт Нас море принесло широке (М. Рильський) [10, Т. 9, с. 741]; Над нами вдарив люті крил великих І знявся над ланами дивний шум. Ми звідували книг **многоязких**... (В. Пачовський) [8, с. 83]; а також мати додатковий відтінок «багатонаціональний»: І мій загін мінерів – Лиш частина **Многоязкої** єдиної сім'ї... (П. Воронько) [8, с. 197]. Синонімічного значення набуває індивідуально-авторський складно-нульсуфіксальний ад'єктивний дериват **многозикий** (← **зик** (розм. «різкий, дуже голосний звук; крик, галас» [10, Т. 3, с. 566]): *Течіть, народи **многозикі**, Поміж пустель, Стенів, Дібров...* (М. Вінграновський) [2, с. 281].

Напівмотивовані композити із компонентами **сто-, тисячо-, мільйоно-** виявляють тенденції метафоризації через гіперболізацію першого компонента числівника з конкретно великим значенням. В індивідуально-авторському складнонульсуфіксальному ад'єктивному дериваті сполучуваність таких основ може мати оказіональний характер, оскільки часом сполучаються непосреднувані основи, зокрема друга є основою іменника, що називає необчислюване поняття, напр., **стогромий, мільйонностукий**: *В **стогрому** хоралі труба замовкла вдалині* (Ю. Клен) [2, с. 432]; *Свічки каштанів, йду до вас на прощу, В **мільйонностукий** влунююся брук* (М. Озірський) [2, с. 278].

Умовно до цієї ЛСГ можна віднести й індивідуально-авторський складнонульсуфіксальний ад'єктивний дериват **багатобджолоий**, що, крім звукової наповнюваності, означає наявність великої кількості комах: *Процання друге вже з тобою, воле, й останнє! Бо тоді, в гніздо схололе, надія привертала знов: ревом пере-звіріє, – й скоро в поле, навек роменне та **багатобджоле**, прийди під голубий покров...* (В. Барка) [8, с. 158].

Із семою «звукове враження» також пов'язані ІАН, що означають властивість живої істоти утворювати звук та за другу основу мають іменники-соматизми, які номінують мовні органи людини – *горло, рот, язик*. Усі вони мають пейоративну конотацію, яка зазвичай посилюється іменниками-дистрибутами *вий, плач, тужіння, ридання, галас, крик* та ін. :... *але стримать той гук не міг **одноротий шалений вий**...* (М. Семенко) [2, с. 320]; *Гріх – жити в **одноротому** плачі, в тужінні **одноротому**, в радінні **гріх жити одноротому**, в падінні дозволено прожити* (В. Стус) [11]; *Не будьмо ж пасивні! Пролунаймо **тисячоротим** гаслом: Школу нової людини – масам* (І. Гаденко) [2, с. 446]; *Удар. Удар. Іще один. Удар – ховай, нахарапуджений **огромом**, заждаду шую в плечі. Заховай **багатогорлий** крик в морській безодні* (В. Стус) [4, с. 10]; *Пісні, о, **стороті** прокляті пісні! Вас мучу я, й ви мене мучте!* (М. Бажан) [2, с. 436].

Зазвичай складнонульсуфіксальні ад'єктивні композити, як узуальні, так і ІАН, компонується з двох твірних основ, але серед індивідуально-авторських – із числівниковою основою трапляються й трикомпонентні оказіоналізми. Як зазначає О. Жижома, для таких утворень у семантичному відношенні характерне збільшення інформації на одну одиницю плану вираження. Складові подібних утворень доповнюють одна одну, виникає своєрідне співіснування назв кількох взаємоуточнювальних якостей: *«Нехай в твої кпин **стобально-басим** маревом впаде прокльон мій...»* (А. Григоренко) [3, с. 159]; *І знов живе, лютує звір **Стотисячоголовий*** (М. Вороний) [8, с. 64] (комполит **стотисячоголовий** утворений за регулярними мовними моделями); *Лиш подив-спів Весни зростає І всіх в симфонії **еднає Кількамільйонногоголосій*** (А. Казка) [2, с. 245] (в основі ІАН **кількамільйонногоголосій**, до якого можна застосувати перифраз *«той, що має кілька мільйонних голосів»*, **лежить** оказіональна сполучуваність слів – прикметник **«мільйоновий»** в українській мові не існує).

Висновки. Серед структурно-семантичних типів композитів з матеріально не вираженим суфіксом досить продуктивним як в узусі, так і серед ІАН є утворення з першим числівниковим та другим іменниковим компонентом, в яких актуалізується сема «джерело звуку». Серед них існують композити, що в постпозиційній основі мають як соматичний, так і несоматичний компоненти, переважають **напівмотивовані** ад'єктиви з числівниковими основами **сто-, тисячо-, мільйоно-, багато-**, в яких відбувається нейтралізація значення оказіональної кількості. Найчастіше ці деривати вступають у дистрибуцію з іменниками, що мають сему «звук». **Немотивованих** композитів серед них не виявлено. Семантично ускладнені композити є оригінальним художнім засобом твору й виконують експресивно-оцінні функції.

У перспективі передбачено проаналізувати складнонульсуфіксальні ад'єктивні деривати з дієприкметниковим, дієслівним, прислівниковим і займенниковим компонентами.

Література:

1. Бронікова С. А. Функціонально-семантичне поле квантитативності в сучасній українській мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» [Електронний ресурс] / С. А. Бронікова – Одеса, 2004. – 17 с. – Режим доступу : <http://www.lib.ua-ru.net/inode/6727.html>
2. Вокальчук Г. М. Короткий словник авторських неологізмів в українській поезії ХХ століття // Авторський неологізм в українській поезії ХХ століття (лексикографічний аспект) : [монографія] / Г. М. Вокальчук ; за ред. А. П. Грищенка. – Рівне: Науково-видавничий центр «Перспектива», 2004. – С. 94–491.
3. Жижома Оксана. Роль оказіональних прикметників у формуванні поетичного дискурсу / Оксана Жижома // Лігвістичні студії : зб. наук. праць / [укл. А. Загнітко (наук. ред.) та ін.] – Донецьк : ДонДУ, 2009. – Вип. 18. – С. 156–161.
4. Колоїз Ж. В. Тлумачно-словотворчий словник оказіоналізмів / Ж. В. Колоїз. – Кривий Ріг: ТОВ «ЯВВА», 2005. – 168 с.
5. Клименко Н. Ф. Словотворча структура і семантика складних слів у сучасній українській мові / Н. Ф. Клименко – К. : Наук. думка, 1984. – 251 с.
6. Олійник З. П. Складні слова з початковим нумеративним компонентом в сучасних російській та українській мовах / З. П. Олійник // Проблеми словообрання русского и украинского языков : [збірник статей]. – Донецьк : Издательское объединение «Вища школа», 1976 – С. 144–151.

7. «Регіональний» словник поетичних неолексем (Рівненщина) / [відп. ред. Г. М. Вокальчук]. – Вид. 2-е, випр. і доп. – Острог : Вид-во НаУ «Острозька академія», 2008. – 192 с.
8. Рудь О. М. Поетичне слововживання складних прикметників та дієприкметників / О. М. Рудь – Суми : СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2001. – 270 с.
9. Селіванова О. О. Складне слово: мовні моделі світу (основи зіставної композитології російської та української мов) / О. О. Селіванова. – Черкаси : Вид-во ЦНТЕІ, 1996. – 297 с.
10. Словник української мови : [в 11 т.]. – К. : Наукова думка, 1970–1980.
11. Словник поетичної мови Василя Стуса [Електронний ресурс] / [укладач Леся Оліфіренко] – Режим доступу : <http://ukrlife.org/main/minerva/slovnykstus.htm>
12. Цыганенко Г. П. Состав слова и словообразование в русском языке / Г. П. Цыганенко – К. : Радянська школа, 1978. – 152 с. – С. 13–14.